

Dziurlikowska, Agnieszka

Działaność Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki w 1977 roku

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/3-4, 789-793

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INSTYTUT HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI PAN

DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUTU HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI W 1977 ROKU

W 1974 r. nastąpiło połączenie Zakładu Historii Nauki i Techniki z Pracownią Dziejów Oświaty. Nowa placówka przyjęła nazwę: Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki. Po trzech latach działalności Zakład otrzymał status instytutu — przekształcając się w 1977 r. w Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki. Kierownictwo naukowe placówki pozostało w dalszym ciągu w ręku prof. Józefa Miąso (dyrektor), prof. Jerzego Dobrzyckiego (zastępca dyrektora do spraw naukowych) i doc. Stanisława Mauersberga (zastępca dyrektora do spraw ogólnych). Instytut pełni funkcje koordynatora badań naukowych Problemu Międzyresortowego III.11 — *Nauka i oświata w dziejach Polski jako czynnik postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego*.

W roku sprawozdawczym badania koncentrowały się, podobnie jak w latach uprzednich, na opracowywaniu tematów wchodzących w skład trzech grup: 1) *Dzieje nauki polskiej ze szczególnym uwzględnieniem nauki nowożytnej oraz jej roli w upowszechnianiu oświaty i myśli technicznej*, 2) *Dzieje edukacji narodowej jako warunku postępu nauki i jako czynnika kształtowania i rozwoju świadomości narodowej*, 3) *Najważniejsze osiągnięcia badawcze uczonych polskich i ich oddziaływanie w nauce światowej*.

Zadania naukowe realizowane są przez pracowników etatowych Instytutu i współpracowników skupionych w zespołach naukowych. Sprawozdania z części posiedzeń wspomnianych zespołów publikowane są na łamach niniejszego kwartalnika (w dziale „Kronika”).

Ponadto zadania naukowe zostały podjęte przez pracowników Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu i Instytutu Odlewnictwa w Krakowie.

Program badawczy na rok 1977

Powyżej zasygnalizowane problemy naukowe realizowane są poprzez zadania badawcze, wchodzące w skład następujących tematów.

Tematy pierwszej grupy 1) *Historia nauki polskiej XIX i XX wieku* (kierownik: prof. Bogdan Suchodolski), 2) *Historia wybranych dyscyplin* — opracowania syntetyczne (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa), 3) *Dzieje nauczania historii nauki i techniki* (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa), 4) *Dzieło Mikołaja Kopernika i jego społeczne znaczenie. Podstawy formowania się środowiska naukowego epoki Kopernika* (kierownik: prof. Paweł Czartoryski), 5) *Wybrane zagadnienia związków nauki polskiej z nauką europejską — do końca XVI wieku*

(kierownik: dr hab. Małgorzata Terlecka), 6) *Zdobywcze nauki polskiego Oświecenia na tle rozwoju nowożytnej nauki europejskiej* (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa), 7) *Problemy interdyscyplinarne i metodologiczne historii nauki* (kierownik: prof. Waldemar Voisé), 8) *Historia organizacji nowożytnej nauki polskiej* (kierownik: dr hab. Bohdan Jaczewski), 9) *Główne kierunki badawcze i szkoły w naukach matematyczno-fizycznych XIX i XX wieku* (kierownik: prof. Jerzy Dobrzycki), 10) *Wybrane zagadnienia z dziejów poznania ziem polskich* (kierownik: prof. Józef Babicz), 11) *Problemy polskiej i światowej geografii* (kierownik: prof. Józef Babicz), 12) *Wybrane zagadnienia z dziejów medycyny i farmacji* (kierownik: prof. Stanisław Szpilczyński), 13) *Historia wybranych gałęzi techniki polskiej* (kierownik: prof. Józef Babicz), 14) *Studia nad staropolską techniką hutniczą* (kierownik: prof. Józef Babicz), 15) *Historia prasy technicznej w Polsce* (kierownik: dr Eugeniusz Tomaszewski).

Tematy drugiej grupy: 1) *Szkolnictwo okresu staropolskiego* (kierownik: doc. Tadeusz Bieńkowski), 2) *Komisja Edukacji Narodowej jako czynnik rozwoju oświaty i nauki* (kierownik: dr Kalina Bartnicka), 3) *Szkolnictwo i oświata dorosłych na ziemiach polskich pod zaborami* (kierownik: prof. Józef Miąso), 4) *Rola nauczycieli w rozwoju oświaty i kultury od XVIII do XX wieku* (kierownik: doc. Stanisława Mauersberg), 5) *Reformy oświatowe, szkolnictwa, oświata pozaszkolna i popularyzacja nauki w XX wieku* (kierownik: doc. Stanisław Mauersberg), 6) *Tajna oświata i nauka w latach okupacji 1939—1945* (kierownik: dr Wanda Garbowska), 7) *Rozwój oświaty i wychowania w Polsce Ludowej* (kierownik: doc. Stanisław Mauersberg).

Tematy trzeciej grupy: 1) *Polskie środowisko naukowe za granicą* (kierownik: prof. Józef Miąso), 2) *Środowisko inżynierów polskich na emigracji w XIX wieku* (kierownik: prof. Józef Miąso), 3) *Najważniejsze osiągnięcia badawcze uczonych polskich i ich oddziaływanie w nauce oświatowej* (kierownik: prof. Jerzy Dobrzycki i doc. Tadeusz Kowalik).

W roku sprawozdawczym wyżej wymienione tematy były w dalszym ciągu w stadium realizacji, natomiast niektóre z prac — wchodzących w ich zakres — zostały zakończone i na ich miejsce podjęto nowe.

Temat *Historii nauki polskiej XIX i XX wieku* obejmuje prace związane z edycją kolejnych tomów *Historii nauki polskiej*; w toku opracowywania znajdują się: tom IV (lata 1863—1918), tom V (lata 1918—1975) i tom VIII (biogramy nazwisk występujących w III tomie *Historii nauki polskiej*).

W ramach tematu *Historia wybranych dyscyplin* trzysobowy zespół kończy opracowanie syntetycznego ujęcia dziejów historii literatury polskiej; efektem pracy nad tematem *Dzieje nauczania historii nauki i techniki w Polsce* jest monografia, której pierwsza wersja została zakończona. Obejmuje ona nauczania w szkołach wyższych i średnich — zaczynając od wieku XVI, kończąc na czasach najnowszych.

Temat *Dzieło Mikołaja Kopernika i jego społeczne znaczenie. Podstawy formowania się środowiska naukowego epoki Kopernika* obejmuje edycję kolejnych tomów *Opera Omnia N. Copernici*¹, dalsze badania jego życiorys, studia nad księgozbiorem Kopernika w Uppsali i nad jego notatkami w grecko-łacińskim słowniku Kwestoniusza. Proces kształtowania się środowiska naukowego epoki Kopernika śledzony jest z jednej strony przez pryzmat twórcy nauki (podjęto pracę *Uczony w świadomości polskiego środowiska naukowego*), z drugiej poprzez badania m.in. nad stanem matematyki, astronomii i optyki w Uniwersytecie Krakowskim oraz nauk ścisłych i przyrodniczych na Śląsku.

¹ W toku opracowywania znajdują się: III tom wersji polskiej i łacińskiej oraz II tom wersji angielskiej.

Prace zatytułowane *Naukowe i paranaukowe elementy w źródłach historyograficznych i narracyjnych proveniencji polskiej w okresie od XI do XVI wieku, Trzynastowieczna myśl encyklopedyczna jako wyraz tendencji do upowszechniania wiedzy, Relacje eksperymentu (obserwacje astronomiczne) i teorii w nauce XV—XVII w.* włączono do następnego tematu mającego na celu określenie związków nauki polskiej z nauką europejską w okresie do XVI w.

Podkreślenie roli polskiej elity umysłowej w rozwoju nauki okresu Oświecenia i ukazanie zdobyczy nauki polskiej tego okresu na tle rozwoju nowożytnej nauki europejskiej jest treścią kolejnego tematu. Przygotowywane są publikacje ukazujące: główne kierunki przemian w poglądach na człowieka i obywatela w Polsce XVII wieku, rolę Biblioteki Załuskich oraz Collegium Nobilium w życiu umysłowym Rzeczypospolitej wczesnego Oświecenia, a także polonika w lipskich czasopismach naukowych tzw. doby saskiej (1697—1763).

W ramach tematu *Problemy interdyscyplinarne i metodologiczne historii nauki* opracowywane były takie prace jak: *Czas w społeczeństwie nowożytnym ze szczególnym uwzględnieniem czasu przyszłego (utopia)* — praca ukończona, *Nauka a wartość, Koncepcja integracji nauki XIX i XX wieku*, prowadzono również badania z zakresu metodologii historii nauki i współczesnych badań nad historią nauki.

Celem obecnie przygotowywanych prac z zakresu historii organizacji nowożytnej nauki polskiej jest zgromadzenie materiału, który umożliwi ujęcie tego zagadnienia w przyszłości w sposób syntetyczny. Są więc kontynuowane badania dotyczące m.in. misji naukowych — począwszy od XVI wieku, działalności Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, roli warszawskiego ośrodka naukowego w latach 1918—1939, społecznego ruchu naukowego w Polsce Ludowej, stosunków naukowych polsko amerykańskich w latach 1918—1939, systemu nauki we Włoszech po II Wojnie Światowej (ze zwróceniem uwagi na stosunki naukowe polsko-włoskie) i badania nad działalnością międzynarodowych organizacji historii nauki.

Śród rozległej problematyki, mogącej wzbogacić wiedzę o kierunkach badawczych i szkołach w naukach matematyczno-fizycznych XIX i XX w. prowadzono studia dotyczące: powstania i rozwoju polskiej terminologii nauk ścisłych, roli eksperymentu w powstaniu i rozwoju teorii kwantów, prac geofizycznych M. Smoluchowskiego. Kontynuowano także badania nad: stanem fizyki i matematyki okresu Oświecenia (poprzez studia nad podręcznikami tego okresu), dziejami astronomii w Krakowie XIX w.; ukończono pracę dotyczącą Krakowskiego Obserwatorium Astronomicznego pod kierownictwem M. Weissego, a także przygotowano do druku Katalog gwiazdowy Weissego.

Przewidywane opracowanie syntetyczne dziejów poznania Polski pod względem przyrodniczym warunkuje podjęcie prac cząstkowych; zbierany i poddawany analizie jest materiał dotyczący m.in. takich zagadnień, jak: wkład przyrodników wileńskich do poznania zasobów roślinnych Polski i ich poglądy na zasoby naturalne, historia polskich zbiorów botanicznych, poznanie zasobów mineralnych Polski w XVIII—XX w. Kontynuowano również prace z zakresu dziejów nauk rolnych i leśnych, a także prace zmierzające do edycji wydawnictw słownikowych (*Słownik rolników polskich, Słownik leśników polskich, Słownik polskich geodetów i kartografów*).

Prace traktujące o warszawskim atlasie Ptolemeusza Mikołaja Donnusa z roku 1467 i jego historycznym znaczeniu, polskiej szkolnej kartografii historycznej, mapach geodezyjnych z terenu zaboru rosyjskiego sporządzonych w związku z uwłaszczeniem włościan, szkole geograficznej E. Romera (praca zakończona) to tylko niektóre z realizowanych tematów, dotyczących polskiej i światowej geografii.

Zadania badawcze, będące częścią składową tematu *Wybrane zagadnienia z dziejów medycyny i farmacji*, różnią się zarówno tematycznie, jak i sposobem ujęcia. Są to prace o charakterze syntez, prace analityczne, biograficzno-bibliograficzne dotyczące różnych okresów (od wieku XIII do XX). Mimo znacznej między nimi rozpiętości spełniają one swą funkcję przez uzupełnienie luk w historiografii zarówno medycznej, jak i farmaceutycznej. Kontynuowano prace nad takimi zagadnieniami, jak: początki chorób zakaźnych w Polsce okresu Renesansu, szpitalnictwo warszawskie w XVIII i XIX wieku, kierunki rozwoju farmacji polskiej w początkach XIX wieku, medycyna polska w drugiej połowie XIX w. (praca zakończona); ponadto w toku opracowania znajduje się szereg prac dokumentacyjnych, bibliograficznych i innych.

Historia techniki reprezentowana jest przez 3 tematy. Przedmiotem studiów są dzieje wybranych gałęzi techniki polskiej (m.in. opracowywany jest zarys historii elektroenergetyki do I Wojny Światowej, polska inżynieria końca XVIII i XIX w., staropolska technika hutnicza i prasa techniczna (opracowywany jest zarys historii polskiego czasopiśmiennictwa technicznego w ośrodku lwowskim w latach 1863—1918).

Dzieje edukacji narodowej, jej wpływ na postęp nauki i kształtowanie świadomości narodowej, leżą u podstaw następnej grupy tematów. Szkolnictwo, oświata pozaszkolna i oświata dorosłych oraz pozycja nauczyciela badane są począwszy od okresu staropolskiego. Przygotowywane są m.in. takie zagadnienia, jak: rola kulturalna szkół w Polsce do roku 1773, szkoły — kolonie Akademii Krakowskiej (1558—1773), nauczyciele szkół Komisji Edukacji Narodowej (praca zakończona), działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego, wychowanie społeczeństwa w czasach Komisji Edukacji Narodowej, polityka oświatowa Austrii na ziemiach polskich w latach 1867—1914, oświata robotnicza w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w., rozwój szkolnictwa specjalnego w Polsce w latach 1918—1939, tajna oświata w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej, oświata w zachodniej Rzeszy — w latach 1939; 1945, działalność oświatowa TUR w Polsce Ludowej (1944—1948), szkolnictwo wyższe w Polsce Ludowej w latach 1944—1951 (praca zakończona).

Kolejne dwa tematy obejmują studia dotyczące wkładu Polaków w rozwój nauki i postęp techniczny określonych krajów. Przygotowywane są publikacje m.in. na temat międzynarodowych stosunków naukowych Polski w latach 1918—1939, polsko-rosyjskich i polsko-radzieckich związków naukowych, studiów Polaków w Uniwersytecie Berlińskim (1810—1939), kontaktów naukowych polsko-francuskich w XX-leciu międzywojennym i środowiska inżynierów polskich na emigracji w XIX w.

Przygotowanie edycji dzieł Oskara Langego (tom VIII — ostatni) i Michała Kaleckiego (tom II) oraz kontynuowanie studiów, obejmujących: wkład Wojciecha Świątosławskiego do rozwoju chemii fizycznej w Polsce, udział polskich fizyków-teoretyków w kształtowaniu podstaw fizyki współczesnej, są treścią ostatniego tematu — *Najważniejsze osiągnięcia badawcze uczonych polskich i ich oddziaływanie w nauce światowej*.

Kadra naukowa

W 1977 r. doc. Stanisław Szpilczyński otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. Odbyły się kolokwia habilitacyjne: dra Bohdana Jaczewskiego (na podstawie pracy — *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918—1939* i dra Waldemara Rolbieckiego na podstawie pracy — *Akademie włoskie w latach 1464—1667. Początek towarzystw naukowych jako typu instytucji*). Ponadto Rada Naukowa nadała dwa stopnie doktora: mgrowi Jerzemu Burchardtowi za pracę *Listy Witelona do Lud-*

wika we Lwówku. *De causa primaria poenitentiae in hominibus et de natura daemonum. Problematyka teoriopoznawcza, kosmologiczna i medyczna*; mgrowi Bolesławowi Orłowskiemu za pracę Antoni Krauz (1801—1831? pionier nauk technicznych i popularyzator wiedzy).

Dydaktyka

Podobnie jak w latach ubiegłych grupa pracowników Instytutu prowadziła zajęcia dydaktyczne zarówno w uczelniach warszawskich jak i pozawarszawskich: m.in. profesorowie Jerzy Dobrzycki i Józef Miąso, doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, dr hab. Małgorzata Terlecka — w Uniwersytecie Warszawskim; doc. Stanisław Mauersberg i dr Leonard Grochowski — w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie; prof. Paweł Czartoryski — w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; doc. Karolina Targosz — w Wyższej Szkole Teatralnej w Krakowie; doc. Tadeusz Bieńkowski — w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie.

Krajowe sesje naukowe

Liczna grupa pracowników uczestniczyła w sesjach naukowych poza Instytutem, na których przedstawili m.in. następujące referaty: prof. Józef Miąso — *Tajne nauce jako forma ruchu oporu* (Symposium historyków Polski i RFN — poświęcone ruchowi oporu, Łańcut 1—6 VI); prof. Stanisław Szpilczyński — *Stanisław Leszczyński — protektor nauk medycznych w Nancy* oraz doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa *Leszczyński contra Rousseau* (Sesja poświęcona mecenatowi Stanisława Leszczyńskiego, Leszno 1—2 X); prof. Jerzy Dobrzycki — *Kochański and the Archiducal Court of Florence*, prof. Waldemar Voisé — *L'invitation an voyage'a a travers le temps et l'espace d'un chateau baroque* oraz doc. Karolina Targosz *Cosimo Brunetti, voyageur érudit, secretaire du roi Jean III* (Jubileuszowa Sesja Naukowa Jan III Sobieski — *kultura artystyczna i umysłowa jego czasów, Wilanów 25—30 X*); mgr Krzysztof Szymborski — *Dzieje fizyki jako przedmiot historycznej refleksji* (I Ogólnopolskie Symposium Historii Fizyki, Warszawa 25—26 II).

Agnieszka Dziurlikowska
(Warszawa)

Publikacje książkowe i wydawnictwa ciągłe

Instytut opublikował 14 pozycji książkowych i 4 wydawnictwa ciągłe o łącznej objętości 526 arkuszy wydawniczych.

W serii „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki” ukazały się wydane przez Ossolineum następujące pozycje: Tom CIV — Praca zbiorowa pod redakcją Antoniego Żabko-Potopowicza: *Nauki leśne w Polsce w 1920—1970*, Gdańsk 1977 (29 ark. wyd.). Książka omawia rozwój poszczególnych nauk z dziedziny leśnictwa w Polsce. Analiza tego rodzaju pozwala na ustalenie hipotez dalszego kształtowania i rozwoju nauk leśnych. Tom CVII — Armin Teske: *Marian Smoluchowski — Leben und Werk*, Gdańsk 1977 (19,5 ark. wyd.). Jest to tłumaczenie na język niemiecki jedynej w literaturze naukowej monografii o wielkim fizyku polskim; wyciągnięte w języku polskim — PWN 1955. Tom CX — Waldemar Voisé: *La reflexion presociologique d'Erasmus à Montesquieu*, Gdańsk 1977 (15 ark. wyd.). Książka — w języku francuskim — dotyczy wstępnego etapu rozwoju socjologii, określonego jako refleksja presocjologiczna. Materiał ujęty został w trzech grupach zagadnień: refleksji o przeszłości, analizy teraźniejszości i spojrzenia w przyszłość. Postacie Erazma z Rotterdamu i Monteskiusza służą jako przykłady przemian w my-